

4. Wnętrze szalasy niskozrębowej w Dolinie Lejowej

Na początku lat osiemdziesiątych, z inspiracji Muzeum Tatrzańskie i Związku Podhalan, niewielka liczba owiec powróciła na wybrane polany, m.in. w Dolinie Chochołowskiej, Dolinie Lejowej oraz Dolinie Bystrej. Ze względu na warunek zachowania tradycyjnych form wypasu i produkcji, wypas nazwany został kulturowym. Nie można go jednak traktować jako kontynuacji tradycyjnych wędrowek pasterskich. Tym niemniej, dzięki niemu przywrócona została pierwotna funkcja niektórych baczówek i szop inwentarskich. Natomiast brak jakiegokolwiek funkcji dla wielu zabytkowych szalaszów to podstawowa trudność utrzymania ich w dobrym stanie technicznym. Z tego też powodu nie wszystkie wpisane do rejestru zabytków obiekty zachowały się do dnia dzisiejszego. W latach 1980–1990 spłonęło 7 szalaszów, po jednym na polanach: Chochołowska Niżnia, Szalasziska (Hala Jarząbcza), Rówień za Wodą (Hala Stara Robota), Uplaz (Hala Uplaz), Pod Kopieńcem (Hala Kopieńiec), oraz 2 na polanie Pańszczyca (Hala Pańszczyca). Ponadto

5. Szalasy w Dolinie Jaworzynki

całkowitemu zniszczeniu uległo jeszcze 7 szalaszów – 3 na polanie Iwanówka (Hala Stara Robota), 2 na Kirze Miętusiej (Hala Miętusia) oraz 2 na Waksmundzkiej (Hala Waksmundzka). Rozebrany został także 1 szalasa na Przysłopie Kominiarskim (Hala Kominy Tylkowe). Z listy chronionych szalaszów pozostało więc już niespełna 80, w tym około 60 obiektów w Tatrach Zachodnich oraz około 20 w Tatrach Wysokich. Z tej liczby w całkowitej ruinie jest około 30 szalaszów.

Do chwili obecnej ochroną prawną objęte są niemal wyłącznie szalasy. W rejestrze zabytków figuruje tylko jedna koliba kamienna z Doliny Pięciu Stawów Polskich, natomiast brak w nim kamiennych koszarów i strągów zachowanych jeszcze w Tatrach Wysokich. Także szlaki pasterskie nie są objęte ochroną prawną, przede wszystkim ze względu na brak możliwości jej egzekwowania.

W Tatrach wznoszono koliby kamienne (spotykane już tylko w Tatrach Wysokich, np. w Dolinie Pięciu Stawów Polskich) oraz szalasy drewniane konstrukcji zrębowej. Te ostatnie można podzielić na: niskozrębowe (występujące wyłącznie w Tatrach Zachodnich, np. w rejonie Doliny Kościeliskiej i Lejowej) oraz wysokozrębowe (występujące w całym Tatrach) – z wejściem w ścianie szczytowej (tzw. wąskofrontowe) oraz w ścianie dłuższej (tzw. szerokofrontowe).

Szalasy pierwotnie posiadały dachy brogowe, w których łąty układane były na zwężających się belkach zrębowych ścian szczytowych, a potem sochowe i półsochowe, których konstrukcja wsparta była na słupach (sochach stawianych na gruncie lub półsoszach postawionych na zrębie). W XIX wieku, podobnie jak w chałupach i szopach gospodarczych, wykorzystywano głównie tzw. dachy krokwiowe. Takie dachy mają zachowane do dzisiaj na polanach tatrzańskich szalasy. Pokryciem były początkowo gałęzie, potem przede wszystkim draniec (deski), a rzadziej gonty. Ciekawym elementem były „jarzma” podtrzymujące kamienie obciążające dach (Hala Stoły). Ściany szalaszów, w odróżnieniu od chałup podhalańskich, wykonane były nie z *plazów*, ale z okrągłych grubszych żerdzi, z reguły bez mszenia między belkami, lub z mszeniem wykonanym z suszonego mchu.

Tekst: Zbigniew Moździerz

Zdjęcia: Dawid Moździerz

Wydawnictwa Tatrzańskiego Parku Narodowego
ul. T. Chałubińskiego 42a, 34-500 Zakopane
Informacja Turystyczna TPN:
tel. +48 18 202 32 88
e-mail: infotur@tpn.pl, www.tpn.pl
Redakcja: Zbigniew Ładygin
ISBN 978-83-60556-08-5
Wyd. II, Zakopane 2007

Czytaj kwartalnik
„Tatry”
www.tatry.tpn.pl

Chrońmy przyrodę
Tatrzańskiego Parku Narodowego

Szalasy tatrzańskie

Wydawnictwa Tatrzańskiego Parku Narodowego

Człowiek dotarł w Tatry prawdopodobnie na początku XV wieku. Poszukiwacze skarbów i pasterze, potem górnicy i hutnicy, budowali w górach prymitywne schrony i koliby. Po tym osadnictwie sezonowym nie zachowały się żadne pozostałości z wyjątkiem reliktów dróg hawiańskich i pasterskich oraz znaków poszukiwaczy skarbów. Na przełomie XVI i XVII wieku, gdy osadnictwo stałe dotarło pod Giewont, rozwinęło się budownictwo ludowe, a na polanach tatrzańskich pojawiły się licznej szałas i urządzenia pasterskie.

Elementy kulturowe zaczęto dostrzegać w pejzażu tatrzańskim ok. połowy XIX stulecia. Szalasy pasterskie odnaleźć można na rycinach i obrazach Zygmunta B. M. Stęczyńskiego, Aleksandra Kotsisa, Maksymiliana Cerchy, Wojciecha Gersona, Aleksandra Mroczkowskiego, Władysława Łuszczkiewicza, Józefa Jaroszyńskiego, Walerego Eljasza, Stanisława Witkiewicza, Stanisława Barabasza, Władysława Skoczylasa, Jana Rykały, Stanisława Gałka i wielu innych. Najstynniejsza koliba kamienna w Dolinie Pięciu Stawów Polskich, malowana przez Aleksandra Kotsisa w 1873 roku (*Wycieczka w Tatry*, Muzeum Narodowe w Krakowie) zachowała się do dzisiaj niemal w takim samym kształcie.

W wielu dziewiętnastowiecznych publikacjach o charakterze naukowym i krajoznawczym, a także w najstarszych przewodnikach tatrzańskich, autorzy opisywali życie pasterskie w Tatrach, jak np. Antoni Grabowski, Ludwik Zejszner, Łucja Rautenstrauchowa, Maria Steczkowska, ks. Eugeniusz Janota, Walery Eljasz, ks. Wawrzyniec Sutor czy Tytus Chałubiński.

W roku 1889 Stanisław Witkiewicz w *Na przełęczy* pisał:

Pasterstwo zaczyna się tuż nad dziedziną. Paręset stóp nad Zakopanem już stoją szopy, szalasy, i wczesną wiosną i jesienią rozsypują się stada owiec, jak w halach. Sięga zaś ono aż po sam kraniec roślinnego życia, tam, gdzie się zaczynają wielkie pustacie nagich wirchów, turni potrzaskanych od piorunów, czarnych od suchego, twardego porostu, przywartego tak do

powierzchni skały, że zdaje się być tylko czarną plamą w kamieniu. Tam to, w tych najdzikszych pustkach, szalasy są najbardziej pierwotnej budowy. Są to koliby, których jeden szczyt stanowi rodzima skała, reszta niskich ścian z glazów, oszparyowanych mchem i ziemią; dach z dranic przywalony kamieniami, obsyty korą świerków i połatany płatami mchów zeschniętych i rudych. Czarna czeluść wejścia

1. Koliba kamienna w Dolinie Pięciu Stawów Polskich

1

2

2. Szalasy na Przysłopie Kominiarskim

wyziiera na małe szalasko, na którym jeży się gałęzmi mrażnica, zagroda dla owiec, oparkaniona całymi smerekami zwalonemi w czworobok. Dookoła pustynia, jakiś świat umarły; wielkie rumowiska skał, białe dna znikłych stawów, zawałone kamieniami.

Zachowanymi do dzisiaj śladami pasterstwa w Tatrach są szlaki pasterskie, szalasy, koszary, strągi, poidła dla owiec itp. Związane są one z historią pasterstwa na Podhalu i w Tatrach Polskich. Wyróżnić w niej można cztery okresy charakteryzujące się odmiennymi warunkami rozwoju. Pierwszy, który miał miejsce do końca XIV stulecia, a więc jeszcze przed wędrownkami wołoskimi, związany był prawdopodobnie silnie z kolonizacją niemiecką w dolinie Dunajca. Drugi rozpoczął się na przełomie XIV i XV wieku pod wpływem wędrowek wołosko-ruskich oraz osadnictwa wołoskiego. Był zarazem czasem silnego rozkwitu pasterstwa i wykształcania jego organizacji. Budowano wówczas na halach koliby i szalasy o konstrukcji słupowej z dachem jednospadowym, a na polanach nisko- i wysokorzębowe szalasy o dachach dwuspadowych sochowych i półsochowych.

Po ustąpieniu głównej fali wołoskiej w wieku XVII nastąpił okres trzeci, który trwał do drugiej połowy wieku XIX. Było to polskie pasterstwo, które rozwijało się w coraz większej zależności od rolnictwa. W okresie tym, obok szalaszów konstrukcji słupowej z dachem jednospadowym oraz zrębowych z dachem sochowym i półsochowym, na polany przenikało także budownictwo wiejskie z dachem krokwiowym. Od drugiej połowy XIX wieku rozpoczął się okres czwarty, upadku pasterstwa tatrzańkiego, który praktycznie zakończył się w 1972 roku wraz z ostatecznym wyprowadzeniem owiec z terenu Tatrzańskiego Parku Narodowego.

Relikty pasterstwa w Tatrach związane są z okresem drugim (szlaki pasterskie), trzecim (kamienne koszary, strągi, koliby kamienne oraz poidła dla owiec), a w największym stopniu z czwartym (szalasy – bacówki, szopy, fenile). Ochrona kulturowego krajobrazu tatrzańkiego była jednak przeciwdziałaniem ochronie przyrody jeszcze do początku lat 70-tych XX wieku, mimo, że już na początku stulecia dostrzegano jego wartości zabytkowe. W 1913 roku interesujący pogląd na cele ochrony przyrody wyraził Jan Gwalbert

Pawlikowski, czołowy teoretyk i jeden z inicjatorów ochrony przyrody w Polsce. W rozprawie *Kultura i natura* pisał:

W pełni rozwinięta ochrona przyrody powinna mieć wszystkie cele na oku: cel naukowy, cel estetyczny, cel historyczno-pamiętkowy i wreszcie cel zachowania swoistego charakteru danej okolicy.

Ostatni cel, związany z ówczesnym ruchem „ochrony swojszczyzny”, jego zdaniem:

...mieści w sobie ochronę przyrody, ale wychodzi daleko poza jej granice, chodzi tu bowiem nie tylko o przyrodę ale o człowieka, o jego obyczaj, strój, dom i osiedle [...]. Wzmocnienie idei ochrony przyrody takim uczuciowym pierwiastkiem daje jej cechy społeczne.

Zaraz po II wojnie światowej w Tatrach Polskich istniało ok. 700 szalaszów pasterskich. Przez 30 lat ich liczba stopniowo malała — w 1959 było ich już tylko 342, a w 1968 zaledwie 184. W latach 1976–1978, z inicjatywy Muzeum Tatrzańkiego, wpisano do rejestru zabytków większość szalaszów tatrzańskich położonych w granicach Parku Narodowego. Było to 107 obiektów na 34 polanach: Krytej (1), Jamy (1), Wyżniej Równi Dudowej (2), Długiej (1), Pod Jaworki (1), Przysłop (5), Jaworzynie pod Furką (3), Chochołowskiej Niżniej (20), Jarzabcze Równienki (1), Szalasko (1), Równień za Wodą (1), Iwanówce (3), Huty Lejowej (1), Jaworzynie Lejowej (1), Przysłop Kominiarski (3), Niżniej Kominiarskiej (5), Na Stołach (3), Pisanej (1), Uplaz (2), Kira Miętusia (2), Strążyskiej (2), Kondratowej (1), Jaworzynce (4), Olczyńskiej (3), Pod Kopieńcem (10), Królowej Niżniej (3), Stawiańskie Równienki (3), Szalasko na Hali Kopy Sołtysie (2), Płaśni (2), Waksmundzkiej (7), Pańszczy (3), Rusinowej (7), Nowa Roztocka (1), Pięć Stawów Polskich (1). Nie były to wszystkie szalasy znajdujące się w granicach Parku Narodowego.

Od tego momentu Muzeum Tatrzańskie rozpoczęło remonty najbardziej zniszczonych obiektów położonych przy szlakach turystycznych. W latach 1978–1986 wyremontowano 62 szalasy: 4 na Jaworzynce (1978), 3 na Stołach (1978), 2 na Przysłopie Kominiarskim (1978), 13 na Kopieńcu (1979), 2 na Uplazie (1979), 20 na Chochołowskiej Niżniej (1980–1981), 1 na Hutach Lejowych (1981), 1 na Huciskach przeniesiony z Chochołowskiej Wyżniej (1983), 1 na Kondratowej (1983–1984), 5 na Kominiarskiej Niżniej (1984–1985), 5 na Rusinowej Polanie (1984–1985), 1 na Nowej Roztoce (1985), 1 w Dolinie Pięciu Stawów Polskich (1985), 3 na Hali Gąsienicowej (1985), 2 na Strążyskiej (1986).

3. Szalasy na Polanie Stoły

3